

ZHARA Hanna,

PhD in Pedagogics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Biological Bases of Physical Education, Health and Sports,
T. G. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"

THE DYNAMICS OF FUTURE TEACHERS' HEALTH STATUS AND THEIR PROFESSIONAL COMFORT ZONE ON THE STAGE OF MASTER'S TRAINING

Abstract. Introduction. In the realities of modern education there is a dissonance between the urgent need for creative, socially active, mobile teachers and the practical presence of a number of professional teachers who cannot fully fulfil their duties as they suffer from the work stress consequences, have pronounced signs of emotional burnout, a number of professionally determined psychosomatic illnesses. The health of teachers affects the quality of teaching and thus the success of student learning. Therefore, the current transformational demands of the society on the training of teachers confirm the need to form the competence of individual health preservation of teachers in the system of continuous pedagogical education, and especially at the stage of professional training.

The purpose of the article is to analyse the results of the experimental realization of the content, organizational and pedagogical conditions and pedagogical technologies for the formation of the individual health preservation competence of future teachers at the stage of master's training.

Methods: determination of the indicators of comfort zone, the level of professional burnout, biological and psychological age; non-parametric statistics.

Results. Two experimental courses "Methodology of Preservation and Health Promotion" (first year of training) and "Technologies of teacher's individual health preservation and professional burnout prevention" (the second year of training) were proposed, during there conducting the relevant organizational and pedagogical conditions were provided, and technologies used to form the competence of individual health preservation for the future teachers.

It is confirmed that as a result of experimental influence there is a significant ($p < 0.05$) expansion of professional comfort zone of masters students, which demonstrates a positive effect on health due to previously re-

vealed features.

In the dynamics of the levels of professional burnout of masters students in the course of the experiment, a significant decrease in the indicators was found ($p < 0.05$), which also confirms the positivity of the impact.

Comparison of the difference in the psychological and calendar age of respondents at the beginning and the end of the experiment showed a significant ($p < 0.05$) decrease in its level. This indicates the expansion of the students' perspective vision of success and self-realization in the future profession, readiness for professional socialization and facilitating professional adaptability.

Originality. Thus, the results of the diagnostic experiment confirmed the effectiveness of the proposed content, organizational and pedagogical conditions and technologies for teaching students at the master's degree stage due to the positive influence on the indicators of the professional comfort zone, the level of professional burnout, and, accordingly, their health.

Conclusion. It is possible to formulate the methodological recommendations for teachers of higher education institutions on the application of developed content, organizational and pedagogical conditions and teaching technologies for the formation of individual health preservation competence of future teachers of different specialties in the process of vocational training, taking into account the specificity of the revealed trends in the dynamics of health indicators.

Keywords: future teachers; masters' training; individual health preservation competence; health; comfort zone; professional burnout; teaching technology.

Одержано редакцією 23.01.2019
Прийнято до публікації 03.02.2019

DOI 10.31651/2524-2660-2019-2-190-199
ORCID:0000-0001-9905-6589

КРАСНОШОК Інна Петрівна,

доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту,
Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка
e-mail: ikrasnoshok@gmail.com

УДК 378.147.091.33-042.65

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОТЕНЦІАЛУ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті розглянуто теоретичні аспекти у з'ясуванні сутності поняття «потенціал самореалізації», а також представлено авторське трактування поняття «потенціал самореалізації майбутнього вчителя» та розкрито його зміст.

Ключові слова: самореалізація; потенціал; особистісний потенціал; потенціал самореалізації; потенціал самореалізації майбутнього вчителя.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Реформування освітньої сфери України, започаткованої прийняттям нових Законів України «Про вищу освіту» і «Про освіту», ухваленням Кон-

цепції «Нова українська школа», пов'язується з упровадженням у педагогічну практику особистісно орієнтованого підходу, який передбачає створення психолого-педагогічних умов, сприятливих для розвитку особистісного потенціалу здобувачів освіти – їх здатності до самоствердження та успішної самореалізації в житті, навчанні та праці. Тому змінюється вектор психолого-педагогічних досліджень особливостей професійної підготовки педагога. Дослідники дедалі частіше звертають увагу не стільки на те, як середовище

впливає на майбутнього фахівця (процес соціалізації), як сформувати особистість, здатну до адаптації в освітньо-професійному середовищі, скільки на те, як сформувати особистість майбутнього вчителя, здатну як найдоцільніше використати наявні можливості й найповніше реалізувати свої компетентності в професійній педагогічній діяльності відповідно до своїх потреб і цінностей.

Перехід освітніх закладів у режим інноваційного розвитку, формування мережі недержавних закладів освіти та виникнення нових освітніх інституцій й інноваційних напрямів педагогічної діяльності, зміна ролі вчителя в освітньому процесі з єдиного наставника та джерела знань на тьютора, коуча, модератора, фасилітатора в індивідуальній освітній траєкторії учня та інші нововведення, з одного боку, підвищують рівень вимог до особистості педагога, а з іншого – надають йому більші можливості й свободу виявлення й реалізації своєї індивідуальності. Водночас реалії засвідчують, що не всі випускники педагогічних закладів освіти усвідомлюють ці інновації, не мають необхідних здатностей щоб використати нові можливості для самореалізації. Відтак, як доводять дослідження, зокрема власні, є значний відсоток випускників педагогічних спеціальностей, які не йдуть працювати в освітню сферу, та молодих вчителів, які з різних причин не можуть самореалізуватися в педагогічній діяльності.

У зв'язку з цим актуальним постає визначення інтегральної характеристики майбутнього вчителя, яка вмщувала б особистісно-професійні якості й властивості, що відбивають випереджувальний (перспективний) образ суб'єкта професійної педагогічної діяльності, що успішно самореалізується в професійній та особистісній сфері. Такою характеристикою майбутнього вчителя, відповідно до нашого підходу, є потенціал самореалізації. Розвиток потенціалу самореалізації майбутніх учителів у процесі професійної підготовки пов'язуємо, з одного боку, з розширенням можливостей самореалізації майбутнього вчителя в педагогічній діяльності, а з іншого – із його готовністю здійснювати її.

Відтак розвиток потенціалу самореалізації майбутнього вчителя розглядаємо

як одне із завдань сучасної вищої педагогічної освіти, ефективність практичної реалізації якого значною мірою визначається рівнем теоретичного обґрунтування сутнісних характеристик потенціалу самореалізації майбутнього вчителя. Саме цьому і присвячено цю статтю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові передумови вивчення зазначеної проблеми у різних аспектах самореалізації особистості містяться в дослідженнях зарубіжних та вітчизняних учених. У зарубіжній гуманістичній психології вчені використовуючи різні поняття (самоактуалізація – К. Гольдштейн та А. Маслоу, тенденція до актуалізації – К. Роджерс, самореалізація – Г. Олпорт, досягнення продуктивності – Е.Фромм), одноставно розглядали потребу в розвитку й самореалізації як уроджену, стверджуючи, що кожна людина певною мірою прагне реалізувати свій потенціал. Кожна людина має можливість для повноцінного людського існування, реалізації власної сутності, орієнтованої на рух уперед до певних цілей. Саме сутнісна потреба людини в самореалізації є джерелом її цілеспрямованої особистісно та соціально продуктивної активності, дозволяє максимально втілити в життя свої внутрішні можливості і забезпечує ефективність акмеологічного розвитку особистості.

В аспекті застосування людиною своїх здібностей та можливостей у процесі життєдіяльності для досягнення важливого для себе та корисного для інших результату, самореалізацію розкрито в працях вчених: В. Демиденко, А. Ковальнової, А. Користицької, В. Радула, В. Ягупова та інших. Дослідники Ж. Воронцова, С. Гармаш, П. Горностай, А. Левченко, В. Муляр, О. Савчук та інші розглядають самореалізацію особистості в контексті самопізнання та саморозвитку. Як усвідомлення життєвого призначення самореалізацію трактують В. Доній, Г. Нестеренко, А. Сохань, М. Чапка та інші.

Аналіз наукової літератури доводить, що найчастіше самореалізацію розглядають як свідомий, цілеспрямований процес розкриття власного потенціалу й опрідметнення сутнісних сил особистості в її різноманітній практичній діяльності

та самодіяльності, що висвітлено в працях К. Абульханової-Славської, Л. Анциферової, І. Беха, Ж. Воронцової, І. Ісаєва, Г. Костюка, Д. Леонтєва, С. Максименка, В. Радула, С. Рубінштейна, М. Ситнікової, Т. Титаренко та інших.

Проблема формування самореалізації підготовки до неї майбутнього вчителя знаходить розв'язання в дисертаційних дослідженнях українських учених (А. Лісниченко, І. Лебедик, К. Поселецька, А. Рибалко, О. Савчук, Н. Сегеда та інші).

У наукових публікаціях присвячених проблемам самореалізації особистості, вживається така категорія, як «потенціал самореалізації».

Зокрема, Л. Користильова [7] використовує поняття «потенціал самореалізації» обґрунтовуючи рівні самореалізації особистості. Зі свого боку В. Клочко та Е. Галажинський [1] указують, що виокремлення особистісного аспекту самореалізації дозволяє порушити проблему потенціалу самореалізації.

Розгляду психологічної структури потенціалу самореалізації особистості як динамічного інтегрального утворення, що визначає ресурсні можливості розвитку людини та її здатність засвоювати й продуктивно здійснювати різні види діяльності, присвячено праці українських учених В. Подшивалкіної, М. Садової, Р. Свиначенко, В. Луценко та інших.

Незважаючи на досить поширену вживаність конструкта «потенціал самореалізації» (самореалізаційний потенціал), автори здебільшого не розкривають його зміст. Така наукова дефініція дослідниками ототожнюється з самореалізацією, з потенціалом особистості, що виявляється в самореалізації.

Значущими для вивчення сутності потенціалу самореалізації є результати досліджень М. Алексеєнко, С. Головіна, Д. Гудінга, Г. Зараковського, М. Кагана, Д. Леонтєва, В. Мараліва, В. Мясичева, які розглядають особистісний потенціал як динамічну, інтегративну, системну характеристику особистості, що є підґрунтям: її здатності керуватися стійкими внутрішніми критеріями та орієнтирами у своїй життєдіяльності й зберігати стабільність діяльності та смислових орієнтацій у разі зовнішнього тиску та за змінних умов (Д. Леонтєв,

С. Головін, Д. Гудінг, В. Маралів); розвитку здібностей людини та можливостей їх реалізації (М. Алексеєнко, Г. Зараковський); успішності людини в різних видах діяльності (М. Каган); формування системи взаємодій особистості із зовнішнім світом і з собою (В. Мясичев).

Інтерпретуючи самореалізацію як фундаментальну цінність І. Бех, центральну характеристику людини, вищий рівень її розвитку, за якого практично здійснюється її Я (система цінностей), зауважує, що «такий статус вона набуває, коли з потенційної можливості стає визначальним фактором реальної життєдіяльності особистості». [2, с. 31]. Далі вчений зазначає, що через недостатню розробленість її механізму й технології формування вона часто залишається на рівні потенції особистості, або ж реалізується досить змістовно обмежено, або ж з суспільно несхвальною позиції. Цю тезу академіка І. Беха підтверджено у багатьох дослідженнях з проблеми самореалізації майбутніх учителів, зокрема нашому, які засвідчують, що значна частина студентів вищих педагогічних закладів освіти мають низький рівень самореалізації.

Одним із можливих шляхів розв'язання окресленої проблеми розглядаємо розвиток потенціалу самореалізації майбутніх учителів. Останнє залишається малодослідженим, проте певне розуміння цього феномена так чи так трапляється у наукових джерелах, що ми використали як теоретичне підґрунтя визначення сутнісних характеристик потенціалу самореалізації майбутнього вчителя.

Мета статті: проаналізувати взаємозв'язок між самореалізацією та потенціалом особистості, визначити поняття «потенціал самореалізації» й розкрити сутнісні характеристики потенціалу самореалізації майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розуміння особливостей потенціалу самореалізації майбутнього вчителя важливо з'ясувати, що охоплює категорія «потенціал» у загальнонауковому та психолого-педагогічному аспектах.

У науковий обіг термін «потенціал» (від лат. «potentia» – сила) запозичений з

фізики, де він означає «кількість енергії, яку накопичила система і яку вона спроможна реалізувати в роботі» [3, с. 8]. У енциклопедичних словниках розкрито зміст слова-терміна «потенціал» як: «...можливості окремо взятої особистості, суспільства, держави в певній галузі» [4, с. 448]; «...сукупність усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил і под., що можуть бути використані в якій-небудь галузі, ділянці, сфері; запас чого-небудь, резерв; приховані здатності, сили для якої-небудь діяльності, що можуть виявитися за певних умов» [5, с. 1087]; «можливість того, що щось буде розвиненим або використаним; риси, що вже існують та можуть бути розвиненими» [6, с. 406].

Зважаючи на різні визначення, поняття «потенціал» широко використовують у різних сферах науки та практики: філософії, економіці, соціології, психології, педагогіці та інших. Наукові пошуки в психолого-педагогічній науці охоплюють сферу розвитку, актуалізації та реалізації потенціалу особистості як суб'єкта діяльності.

На думку С. Рубінштейна, людину як особистість характеризує не тільки те, що вона є, а й те, ким вона хоче стати, до чого вона активно прагне, тобто її характеризує не тільки те, що вже склалося і реально функціонує в її особистості, а й те, що складає «внутрішній зміст особистісного розвитку» (сфера можливостей) [7]. Згідно з позицією Б. Ананьєва, потенціал є стійкою сукупністю властивостей індивіда й особистості, накопичених у процесі життєдіяльності, що визначають готовність і здатність до виконання діяльності та досягнення в ній певного рівня продуктивності, інтегровані в людині як суб'єкті діяльності [9].

Зі свого боку, В. Марков [10] обґрунтував, що поняття «потенціал» інтегрально описує феномени «мотиви» та «здібності» і відповідно дозволяє адекватно розглядати ситуації їх неузгодженості. Водночас потенціал особистості, на думку ученого, не просто сукупність здібностей і мотивів, а їх інтеграція.

Особистісний потенціал, за слушним зауваженням Н. Зимівець, є «динамічною самокерованою системою можливостей особистості, які можуть бути задіяні та

використані для розв'язання певних завдань і досягнення поставлених цілей як інструментальних, пов'язаних із забезпеченням необхідних умов життєдіяльності, так і екзистенціальних, що передбачають розширення самих потенцій людини і можливостей її самореалізації» [11, с. 102].

Продуктивними для нашого дослідження є узагальнення зроблені Е. Галажинським, який підкреслює, що саме в самореалізації відбувається становлення людини як реальне перетворення можливості на дійсність. Учений обґрунтував, що можливості можуть бути джерелом активності, що це джерело в психоісторичному процесі посідає перше місце, відсовуючи потреби життєзабезпечення на другий план, що з цим джерелом активності пов'язані сутність людини, її самість, місія й призначення [1, с. 4].

Аналіз наукових джерел засвідчив, що поняття «потенціал» в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях концентрує три аспекти:

1. Репрезентує минуле: потенціал є стійкою сукупністю наявних якостей і властивостей, накопичених людиною в процесі життєдіяльності (розвитку й саморозвитку), що обумовлює її здатність (можливість) до продуктивного здійснення діяльності. Використання в цьому аспекті поняття «потенціал» фактично набуває значення близького йому поняття «ресурс», від якого залежить успішне розв'язання тих чи тих завдань.

2. Репрезентує дійсність (сьогодення): акцентується на процесі актуалізації наявних потенцій (здібностей), їх практичному застосуванні й діяльнісному використанні. У цьому аспекті поняття «потенціал» частково збігається з іншим близьким йому поняттям – «резерв». Слід наголосити на подвійному змісті поняття «резерв»: як невикористані можливості (неактуалізовані елементи потенціалу), що зумовлює зниження ефективності людини в діяльності (зокрема, навички які, не використовуються втрачаються); як «запас міцності», що забезпечує надійність і можливість розвитку (саморозвитку) людини.

3. Зорієнтованість на майбутнє: відбиває тенденції майбутнього розвитку й саморозвитку. У цьому аспекті поняття

«потенціал» фактично використовується в значенні поняття «можливості».

Варто зазначити, що у педагогічному контексті потенціал особистості, зазвичай, є характеристикою, яка полягає в сукупності вроджених і набутих здібностей суб'єкта, які визначають рівень його можливого реагування на соціальні або педагогічні умови.

Властивості й можливості особистості, які можуть виявитися, реалізуються за певних умов розглядаються як потенційні. Потенційне в особистості є однією із її характеристик з погляду можливого. Отже, потенційне, як і будь-яка інша характеристика особистості, є результатом розвитку. Актуальними є ті властивості особистості, які вже розвинені й виявляються в реальних умовах, що є реалізацією тих особливостей, які раніше перебували в потенційному стані. Актуальне, відповідно, відбиває рівень використання особистістю своїх можливостей, будучи своєрідним результатом її активності.

Отже, загалом поняття «потенціал» розглядають як сукупність наявних ресурсів, резервів, можливостей та здатностей до якоїсь діяльності, які можуть бути, розвиненими, мобілізованими, задіяними з конкретною метою за певних умов.

Зі свого боку, це вказує на можливість визначення потенціалу самореалізації особистості, оскільки самореалізація є одним із видів діяльності. Так, Л. Рибалко розглядаючи акмеологічні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя, визначає самореалізацію особистості «як мотивовану діяльність, яка спрямована на усвідомлене виявлення, розкриття, реалізацію власного потенціалу, формування продуктивної «Я»-концепції, усунення перешкод і подолання труднощів, що заважають досягненню максимального ступеня саморозвитку – акме» [12, с. 15]. Досліджуючи дану проблему, Л. Користильова тлумачить самореалізацію «як здійснення можливостей розвитку «Я» за допомогою власних зусиль, співтворчості, самодіяльності з іншими людьми (ближнім і далеким оточенням), соціумом і світом у цілому» [13, с. 52].

Відтак, вважаємо, що можливості самореалізації й здатності до її здійснення загалом визначають потенціал самореалізації особистості як самокеровану динамічну систему особистісних, суб'єктних якостей і властивостей людини, які можуть бути використані нею за певних умов для забезпечення успішності самореалізації та подолання бар'єрів на шляху її здійснення. Успішність самореалізації пов'язуємо із повнотою виявлення й розкриття власного потенціалу й опрідметнення сутнісних сил особистості.

Окреслений підхід дозволяє розглянути розвиток потенціалу самореалізації майбутнього вчителя як передумову його успішної самореалізації в майбутній педагогічній діяльності.

Проаналізуємо сутнісні характеристики потенціалу самореалізації майбутнього вчителя.

У своїх дослідженнях самореалізації майбутнього вчителя поділяємо позицію В. Радула, який, розглядаючи самореалізацію як критерій розвитку соціальної зрілості молодих учителів, стверджує, що «самореалізація – процес, який передбачає усвідомлення особистістю того, що вона має й чого вона хотіла б досягти, а також вибір практичних дій для втілення досвіду в реальну дійсність, закріплених у визнанні цих досягнень іншими» [14, с. 22]. Це узгоджується з позицією С. Максименка та В. Осьодло, згідно з якою самореалізація суб'єкта передбачає «усвідомлення, вибір і реалізацію тих аспектів індивідуальності, які сприяють його самовираженню, реалізації своїх потенцій, формування суб'єктом власної системи смислів, цінностей, мотивів, уявлень про себе, постановку цілей і визначення способів їх досягнення, зокрема й перетворення себе» [9, с. 7].

Відтак, самореалізація майбутнього вчителя можлива лише за умови глибокого самопізнання й розуміння себе, своїх прагнень, адекватної самооцінки оцінки своїх здібностей, сформованості свого образу «Я» як майбутнього вчителя та здатності будувати продуктивну взаємодію із середовищем.

Відповідно до зазначеного, внутрішній механізм вибору майбутнім учителем шляху й засобів самореалізації розглядаємо як усвідомлення вимог

соціально-професійного середовища «необхідно» (уявлення про соціальні запити стосовно особистості вчителя та про якості, здібності, компетентності, які необхідні педагогу для самореалізації в різних видах педагогічної діяльності в сучасних умовах), і зіставлення їх з комплексом внутрішніх умов: «хочу» (потреби, інтереси, бажання, прагнення, ціннісні орієнтації, домагання, близькі, середні та далекі перспективи майбутнього вчителя в особистісно-професійному плані), що визначає мотиви та спрямованість розвитку й реалізації особистісно-професійного потенціалу; «можу» (самопізнання свого особистісно-професійного потенціалу, самооцінка своїх потенційних здібностей, якостей, компетентностей), що відбиває особистісно-професійні резерви майбутнього вчителя та «маю» (сформовані (актуальні) в процесі розвитку й саморозвитку здібності, уміння, якості, компетентності майбутнього вчителя, що обумовлюють успішність його самореалізації в різних видах діяльності), що є особистісно-професійними ресурсами.

У процесі усвідомлення, зіставлення окреслених умов майбутній учитель отримує альтернативи як можливі шляхи (стратегії) самореалізації, які різняться цілями, мотивами, рівнем домагань, ціннісно-мотиваційною основою їх визначення та необхідними здібностями, уміннями, якостями, компетентностями для їх досягнення. Рівень, повнота самореалізації майбутнього вчителя взаємозв'язані із вибором того чи того із можливих шляхів самореалізації.

Варіативні альтернативні шляхи самореалізації, на нашу думку, визначають можливості самореалізації майбутнього вчителя як складники його потенціалу самореалізації. Відповідно, можливості самореалізації зумовлюються мотивами життєдіяльності й спрямованістю особистості майбутнього вчителя, його особистісно-професійними ресурсами й резервами та їх узгодженістю й відповідністю вимогам соціально-професійного середовища. Це означає, що можливості самореалізації є динамічною характеристикою майбутнього вчителя, що змінюється під впливом внутрішніх та зовнішніх умов. Внутрішніми умовами вважаємо: розви-

ток професійної спрямованості, набуття нових професійно й особистісно значущих якостей, здібностей компетентностей, рівень самопізнання, самооцінки тощо. Зовнішні умови передбачають нові можливості освітньо-професійного середовища для самореалізації педагогів.

Очевидно, що за всієї важливості зазначених можливостей самореалізації майбутнього вчителя вони стають марним баластом, якщо він не прагне їх використати. Це означає, що для формування й розвитку потенціалу самореалізації майбутнього вчителя необхідні умови, які б стимулювали його активність, вольові зусилля з мобілізації й розвитку всіх своїх ресурсів й резервів для найповнішої їх реалізації. Дослідженнями доведено, що люди які мають незначні природні та набуті здібності, однак цілеспрямовано, наполегливо розв'язують особисто важливі завдання, є більш продуктивними й самореалізованими, ніж більш здібні, чи ті, що мають більші внутрішні та зовнішні ресурси, однак менш, зацікавлені в їх реалізації. Це дозволяє говорити про те, що в кожного майбутнього вчителя є змога для повної самореалізації, але не кожен нею користується.

Погоджуємося з твердженням М. Садової, згідно з яким мотиви самореалізації зумовлені потребою в ній, набувають усвідомленого характеру та перетворюються на мотиви-цілі, які визначають спрямування активності суб'єкта самореалізації, є тим майбутнім, яке особистість має перетворити на реальність життєвого шляху засобами своєї активності [15, с. 186]. До того ж, усвідомлена потреба самореалізації майбутнього вчителя в педагогічній діяльності є необхідною умовою розвитку його потенціалу самореалізації. Саме вона сприяє розвитку необхідних можливостей для забезпечення гармонії між «хочу», «можу», «маю» й «потрібно».

На підставі сказаного та аналізу наукових джерел зазначимо, що можливості самореалізації майбутнього вчителя в освітній сфері та потреба в ній значною мірою визначаються: об'єктивними умовами в різних освітніх закладах, організаціях для задоволення потреби в самореалізації педагогів та рівнем їх пізнання, усвідомлення майбутнім учите-

лем; ціннісним ставленням до педагогічної професії та до себе як майбутнього вчителя, усвідомленням суспільного значення й наданням особистісного смислу педагогічній діяльності, що є підґрунтям формування продуктивної «Я-концепції», у якій «Я»-професійне пов'язане з педагогічною діяльністю; системою актуальних і потенційних знань, умінь, здібностей, якостей, компетентностей, які відповідають сучасним соціально-професійним вимогам до суб'єктів педагогічної діяльності.

Відтак, збільшення можливостей самореалізації майбутнього вчителя передбачає, з одного боку, збагачення досвіду майбутнього вчителя щодо успішної самореалізації педагогів у сучасних освітніх закладах та механізмів, способів, засобів її здійснення, а з іншого – набуття власного досвіду самореалізації в умовах закладу вищої педагогічної освіти та усвідомлення і визначення майбутнім учителем соціально значущих та особистісно цінних перспектив професійного становлення через систему здібностей і компетентностей, формування яких сприятиме його самореалізації в педагогічній діяльності. Реалізацію названого ми пов'язуємо: по-перше, із наповненням змісту професійного навчання майбутнього вчителя досвідом успішної самореалізації суб'єктів педагогічної діяльності; по-друге, створенням умов для реалізації права студентів закладів вищої педагогічної освіти на вибір індивідуальної освітньої траєкторії в освітньому процесі.

Індивідуальну освітню траєкторію розуміємо як «персональний шлях реалізації особистісного потенціалу кожного студента в освіті» [16, с.101], мету індивідуальної освітньої траєкторії як реалізацію особистісного потенціалу майбутнього вчителя.

Спільна з педагогами розробка та реалізація індивідуальної освітньої траєкторії як шляху досягнення особисто цінних та соціально значущих освітніх результатів, перетворює студента з пасивного «приймача» освітніх послуг на суб'єкта їх визначення й замовлення, відповідно до власних цілей самореалізації. Дослідження з цієї позиції засвідчують, що в майбутнього вчителя, який бере активну участь у розробці освітньої траєкторії, підвищується,

насамперед, самооцінка. А це, зі свого боку, детермінує формування позитивної «Я-концепції», активізує інтерес майбутнього вчителя до особистісного й професійного розвитку, сприяє розвитку активності та самостійності, суб'єктності, умінь самоконтролю та рефлексії. Що, зі свого боку, зумовлює збагачення можливостей самореалізації майбутнього вчителя в педагогічній діяльності та відповідно розвиток потенціалу самореалізації.

У процесі професійного навчання майбутній учитель неодноразово змінює свої життєві і професійні пріоритети та цілі самореалізації, шукаючи реальніші шляхи та способи їх досягнення, самозмінюється, визначаючи своє покликання, призначення, зростає, набуваючи досвіду, унаслідок чого саморозвивається. Отже, самореалізація неможлива без саморозвитку та особистісного самотворення. Адже саморозвиток – це цілеспрямований процес «розгортання» вже наявних (згорнутих до часу задатків, здібностей, умінь, якостей) чи зародження й становлення відсутніх раніше властивостей чи якостей, що сприяє самоудосконаленню та самореалізації особистості [17, с. 194]. Саморозвитку притаманні цілісна внутрішня активність і діяльний характер: особистісне формування, а тим паче самореалізація майбутнього вчителя не можливі поза власною активною діяльністю, бажанням і зусиллями в самотворенні.

Дотримуємося думки А. Сердюк, згідно з якою до основних бар'єрів самореалізації доцільно віднести: «нездатність стати суб'єктом власного саморозвитку (роль такого суб'єкта виконують інші); нерозвинутість здібностей до саморозуміння, самопізнання, нечіткість уявлень про себе, що спричиняє до неадекватне визначення цілей; несформованість механізмів саморозвитку: неприйняття себе, неправильні уявлення про власні перспективи; стереотипи та установки, пов'язані із перебільшенням чи неадекватністю сприйняття значимості інших людей тощо» [18, с. 155].

Як і будь-яка діяльність, діяльність з самореалізації «не дається» людині у «готовому вигляді». Залучаючись до неї, майбутній учитель повинен освоїти її специфічні механізми, засоби, навчитися

самостійно визначати цілі, обирати оптимальні шляхи їх досягнення та долати бар'єри на обраному шляху самореалізації, тобто стати суб'єктом цієї діяльності. Відтак, ефективність самореалізації майбутнього вчителя передбачає сформованість здатності до її здійснення, яка відповідно до нашого підходу є складником потенціалу самореалізації.

У визначенні змістового наповнення здатності майбутнього вчителя до здійснення самореалізації дотримуємося поглядів, згідно з якими самореалізація: є цілеспрямованою діяльністю; самодіяльністю, бо ініціюється самою особистістю; завжди творчою діяльністю; діяльністю (самодіяльністю) пов'язаною з формуванням ціннісних орієнтацій, смислів, «Я-концепції»; залежить від рівня, способу, характеру включеності особистості в соціальні взаємодії; взаємообумовлена самопізнанням, самооцінкою, самовизначенням та саморозвитком особистості.

На підставі сказаного, здатність майбутнього вчителя до здійснення самореалізації визначаємо як інтегративну систему особистісно-професійних якостей і властивостей, що розвиваються під впливом внутрішніх та зовнішніх умов самореалізації, а саме:

– *Особистісні якості*: цілеспрямованість, ініціативність, суб'єктність, самостійність, активність, креативність, упевненість у собі, наполегливість, працездатність, комунікативність, відповідальність за власні вчинки й за результати діяльності.

– *Знання, уміння, навички*: знання про сутність, зміст, особливості самореалізації в процесі професійного становлення та педагогічній діяльності, уміння зіставляти «образ-Я» з вимогами педагогічної професії до особистості, уміння здійснювати цілепокладання, уміння довести почату справу до кінця.

– *Спрямованість*: інтерес до самопізнання та пізнання особливостей педагогічної діяльності, позитивне уявлення про себе як майбутнього вчителя (адекватна самооцінка), позитивне сприйняття педагогічної діяльності, потреба самореалізації в педагогічній діяльності, мотивація досягнень у професійному становленні та

майбутній педагогічній діяльності, відкритість до нового.

– *Здібності*: здібності до саморозуміння та самопізнання, рефлексивні здібності, творчі здібності: уміння бачити проблему, помічати та формулювати альтернативи, гнучкість та нестандартність мислення, здібність відмовитися від орієнтації на авторитети, здібність до передбачення та здатність до міжособистісного спілкування.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Аналіз наукових джерел окресленої проблеми дозволяє зробити ряд висновків.

Потенціал самореалізації майбутнього вчителя є сформованою через потребу самореалізації в педагогічній діяльності інтегративною характеристикою майбутнього вчителя, яка визначається його можливостями самореалізації й здатністю до її здійснення як самокерованою динамічною системою особистісних, суб'єктних, професійних ресурсів і резервів майбутнього вчителя (актуальні й потенційні здібності, якості, властивості, компетентності), які можуть бути використані за певних умов для забезпечення успішності самореалізації в педагогічній діяльності та подолання бар'єрів на шляху її здійснення

Розвиток потенціалу самореалізації майбутніх учителів у процесі професійної підготовки пов'язуємо, з одного боку, з розширенням можливостей самореалізації майбутнього вчителя в педагогічній діяльності завдяки формуванню потреби в ній, з набуттям нових професійно й особистісно значущих якостей, здібностей, компетентностей та здатності до самопізнання, самооцінки тощо, а з іншого – із його готовністю здійснювати свідомий вибір стратегії та середовища самореалізації й здатністю доцільно використовувати свої самореалізаційні ресурси для подолання внутрішніх та зовнішніх бар'єрів самореалізації в житті, професійному навчанні та майбутній педагогічній діяльності.

Перспективою подальших досліджень визначено обґрунтування організаційно-педагогічних умов ефективного розвитку потенціалу самореалізації майбутнього вчителя.

Список бібліографічних посилань

1. Галажинский Э.В., Клочко В.Е. Самореализация личности: системный взгляд: монография / под редакцией Г. В. Залевского. Томск: Изд-во Томского ун-та, 1999. 154 с.
2. Бех І.Д. Самореалізація особистості як визначальний чинник її життєдіяльності. *Багатомірність особистості: теорія, психодіагностика, корекція: зб. наук. праць*. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2017. С. 31–36.
3. Ворсовський О.Л. Теоретико-методологічні основи інвестиційного потенціалу підприємства. *Інвестиції: практика та досвід: зб. наук.праць*. Київ, 2007. № 15. С. 8–11.
4. Семотюк О. П. Сучасний словник іншомовних слів. Харків: Ранок. 2010. 688 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, 2005. 1728 с.
6. Міляєва В.Р., Лебідь Н.К., Бреус Ю.В. Теоретичний аналіз поняття «потенціал особистості». *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 20. С. 405–415.
7. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. М.: Изд-во АН СССР, 1957. 327с.
8. Психологія особистості: Словник-довідник / За ред. П.П. Горностая, Т. М. Титаренко. Київ: Рута. 2001. 320 с.
9. Максименко С. Д., Осьодло В. І. Структура та особистісні детермінанти професійної самореалізації суб'єкта. *Проблеми сучасної психології: зб.наук. пр. Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України* Кам'янець-Подільський: Аксіома. 2010. Вип.8. С. 3–19.
10. Марков В.Н. Личностно-профессиональный потенциал управления и его оценка. М.: РАГС, 2001. 265с.
11. Зимівець Н. В. Розвиток особистісного потенціалу дітей та молоді у процесі соціально-педагогічної діяльності. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія: Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 5.С. 102–106.
12. Рибалко Л.С. Акмеологічні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Харків, 2008. 42 с.
13. Коростылева Л. А. Психология самореализации личности: затруднения в профессиональной сфере. СПб.: Речь. 2005. 222 с.
14. Радул В.В. та ін. Дослідження особливостей самореалізації особистості: монографі. Кіровоград, 2009. 352 с.
15. Садовая М.А. Категория цели как составляющая потенциала самореализации. *Наукові праці Міжнародної Академії управління персоналом: зб. наук. праць*. Київ, 2009. Вип. 3(22). С. 185–189.
16. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения. М.: Изд-во МГУ, 2003. 416 с.
17. Селезнева Е. В. Самоосуществление как акмеологическая категория. *Мир психологии*. 2007. № 2. С. 192–203.
18. Сердюк А. З. Особистісна самореалізація та психологічне благополуччя як основні стратегічні лінії мотивації учіння студентів ВНЗ. *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія*. Чернівці: Чернівецький нац. у-т, 2014. Вип. 687. С. 151–159.

References

1. Halazhynskiy, Ye.V., Klochko, V.E. (1999). Self-realization of a personality: a systemic view: a monograph. In G.V. Zaliewskiy (Ed.). Tomsk: Publishing House of Tomsk University. 154 p.
2. Bekh, I.D. (2017). Self-realization of personality as a determining factor of its life. *Multidimensionality of personality: theory, psychodiagnostics, correction. collection of scientific works*. Poltava: V. H. Korolenko PNU. 31–36.
3. Vorsovskiy, O.L. (2007). Theoretical and methodological bases of the enterprise investment potential. *Investments: practice and experience: collection of scientific works*. Kyiv. 15. 8–11.
4. Semotiuk, O.P. (2010). Modern dictionary of foreign words. Kharkiv: Morning. 688 p.
5. Great explanatory dictionary of contemporary Ukrainian language (with additions and add. materials) (2005). In V.T. Busel (Ed.). Kyiv. 1728 p.
6. Miliayeva, V.R., Lebid, N.K., Breus, Yu.V. (2013). Theoretical analysis of the concept of "personality potential". *Problems of modern psychology*. 20. 405–415.
7. Rubinstein, S.L. (1957). Being and consciousness. Moscow: Publisher Academy of Sciences. 327 p.
8. Psychology of personality: Dictionary-directory. In P.P. Gornostay, T.M. Titarenko (Ed.). Kyiv. 320 p.
9. Maksymenko, S.D., Osiodlo, V.I. (2010). Structure and personal determinants of subject's professional self-actualization. *Problems of modern psychology: collection of scientific works. Ivan Ogienko Kamianets-Podilskiy National University, G. S. Kostyuk Institute of Psychology NAPN of Ukraine*. Kamianets-Podilskiy: Axioma. 8. 3–19.
10. Markov, V.N. (2001). Personality-professional management potential and its evaluation. Moscow: RAHS. 265 p.
11. Zymivets, N.V. (2012). Development of personal potential of children and youth in the process of social and pedagogical activity. *Scientific notes. Mykola Hohol Nizhyn State University named after. Psychological and pedagogical sciences*. 5. 102–106.
12. Rybalko, L.S. (2008). Acmeological principles of future teacher's professional and pedagogical self-realization. (Doctor Science Dissertation). Thesis. Kharkiv. 42 p.
13. Korostyleva, L.A. (2005). Psychology of person's self-realization: difficulties in the professional sphere. St. Petersburg: Speech. 222 p.
14. Radul V.V. et al. (2009). Investigation of the peculiarities of personality self-realization: monograph. Kirovograd. 352 p.
15. Sadovaya, M.A. (2009). Category of purpose as a component of self-realization potential. *Scientific papers of the International Academy of Personnel Management: collection of scientific works*. Kyiv. 3(22). 185–189.
16. Khutorskoy, A.V. (2003). Didactic heuristics. Theory and technology of creative learning. Moscow: Publisher of MSU. 416 p.
17. Selezneva, E.V. (2007). Self-actualization as an acmeological category. *World of Psychology*. 2. 192–203.
18. Serdiuk, L.Z. (2014). Personal self-realization and psychological well-being as the main strategic lines of motivation of studying students of higher educational institutions. *Scientific herald of Chernivtsi University. Pedagogy and Psychology*. Chernivtsi: Chernivtsi National University. 687. 151–159.

KRASNOSHCHOK Inna,

Associate Professor of Pedagogy and Management of Education Department,
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

**THEORETICAL ASPECTS OF ESSENCE DETERMINATION OF FUTURE TEACHER'S
SELF-REALIZATION POTENTIAL**

Abstract. *Introduction. The educational sphere reformation of Ukraine, the transition of educational institutions to the mode of innovative development, the formation of a non-state educational institutions network and the emergence of new educational institutions and innovative directions of pedagogical activity, on the one hand, increase the level of requirements to the teacher's personality, and on the other – give them more opportunities and freedom of revelation and realization of their individuality. Simultaneously, reality shows that neither not all graduates of pedagogical institutions of education realize these innovations, nor have the necessary abilities to use new opportunities for self-realization.*

In connection with this, the definition of future teacher's integral characteristics, which would include personality-professional qualities and features reflecting the forward-looking (perspective) image of the professional pedagogical activity subject, successfully self-realizing in the professional and personal sphere, appears relevant. The potential of self-realization, according to our approach, is such a future teacher's characteristic.

The purpose of the study is to analyze the interrelation between self-realization and the potential of the individual, to define the concept of "self-realization potential" and to reveal the essential characteristics of the future teacher's self-realization potential.

Methods of research: theoretical analysis, interpretation and generalization of psychological and pedagogical literature on the research problem.

Results. In the process of scientific sources analysis, it has been found out that in general, the concept of "potential" is considered as a set of available resources, reserves, possibilities and capabilities for an activity that can be developed, mobilized, engaged with a specific purpose under certain conditions. It has been substantiated that the possibilities of self-realization and the capability to its implementation generally determine the self-realization potential of the person as a self-directed dynamic system of personality, subjective qualities and features of a person that can be used by one under certain conditions to ensure the success of self-realization

and overcoming of barriers on the way to its implementation. We associate the success of self-realization with the completeness of revealing and disclosing own potential and defining the essential forces of the individual.

The characterized approach allows to consider development of future teacher's self-realization potential as a precondition of their successful self-realization in the future pedagogical activity.

Essential characteristics of the future teacher's self-realization potential have been analyzed in the article.

Originality. The scientific novelty of the research lies in the author's definition of the future teacher's self-realization potential, as the one, formed due to the need for self-realization in the pedagogical activity, its integrative characteristic, determined by its possibilities of self-realization and the ability to implement it as a self-directed dynamic system of personal, subjective, professional resources and reserves of the future teacher. (actual and potential abilities, qualities, properties, competencies) that can be used under certain conditions to provide the success of self-realization in pedagogical activity and overcoming of barriers on the way to its implementation.

Conclusion. The development of the future teacher's self-realization potential in the process of professional training implies, on the one hand, the expansion of the future teacher's self-realization possibilities in pedagogical activity due to the formation of the need for it, the acquisition of new professionally and personally significant qualities, abilities, competences and the ability to self-knowledge, self-esteem, etc., and on the other is their willingness to carry out a conscious choice of strategy and environment of self-realization and the ability to use its own self-realization resources for overcoming of internal and external self-realization barriers in life, professional training and future pedagogical activity.

Keywords: *self-realization; potential; personality potential; self-realization potential; future teacher's self-realization potential.*

Одержано редакцією 25.01.2019
Прийнято до публікації 03.02.2019